
Dr Emina HEBIB
Filozofski fakultet
Beograd
Dr Vera SPASENOVIĆ
Filozofski fakultet
Beograd

Pregledni naučni rad PEDAGOGIJA LXVI, 3, 2011. UDK: 37.014.3(497.11)"199/...", 371(497.11)"199/..."
--

ŠKOLSKI SISTEM SRBIJE - STANJE I PRAVCI RAZVOJA¹ -

Rezime: Rad obuhvata prikaz i analizu stanja školskog sistema u Srbiji u protekle dve decenije, kao i sagledavanje pravaca daljeg razvoja obrazovanja. Navođenjem osnovnih odlika stanja u oblasti obrazovanja u periodu od 1990. do 2000. godine, u radu se objašnjavaju polazne osnove, tok i efekti reformskih procesa u obrazovanju koji su se od 2000. godine odvijali kao deo složenog procesa reforme društva u celini. Implementacija planiranih promena i ostvareni rezultati analizirani su u odnosu na polazne osnove i pravce reforme školskog sistema: decentralizaciju školskog sistema, demokratizaciju vaspitno-obrazovne delatnosti i unapređivanje kvaliteta obrazovanja. Ukazuje se na do sada postignute rezultate, ali i na korake i aktivnosti koje je u narednom periodu potrebno sprovesti kako bi se planirane i započete promene nastavile i uspešno realizovale u praksi. Zaključuje se da će uspešnost u sprovođenju započetih promena zavistiti od razvoja društva u svim segmentima.

Ključne reči: školski sistem, Srbija, reforma obrazovanja, pravci razvoja obrazovanja.

Kao deo opšte društvene reforme, i školski sistem Srbije, poput školskih sistema susednih zemalja, poslednjih desetak godina prolazi kroz proces temeljnog restrukturiranja i reorganizacije. Promene u strukturi, organizaciji i načinu funkcionisanja školskog sistema Srbije koje su započete nakon 2000. godine, zbog svoje složenosti, brojnosti i činjenice da se odnose na sve segmente sistema, mogle bi se okarakterisati

¹ Članak je nastao kao rezultat rada na projektu Instituta za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu »Modeli procenjivanja i strategije unapređivanja kvaliteta obrazovanja« (br. 179060), čiju realizaciju podržava Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (2011–2014).

kao proces reforme školskog sistema. Reforma školskog sistema u svakoj zemlji ostvaruje se više ili manje uspešno u zavisnosti od obeležja društvenog konteksta u kojem se odvija. Iako su sve započete promene usmerene, između ostaloga, ka integraciji školskog sistema Srbije u jedinstveni evropski obrazovni prostor, u planiranim i započetim promenama u sferi obrazovanja primetan je pokušaj praćenja i uvažavanja tendencija razvoja evropskih školskih sistema, najnovijih teorijskih i istraživačkih saznanja o pretpostavkama efikasnog i kvalitetnog obrazovanja, ali i utemeljivanja praktičnih rešenja na vlastitoj bogatoj obrazovnoj tradiciji.

Prikaz i analiza stanja i pravaca razvoja školskog sistema Srbije data u ovom radu sastoji se iz nekoliko delova. Da bi se preciznije objasnili aspekti školske reforme i predstavili pravci razvoja školskog sistema Srbije, što predstavlja centralni deo teksta, u radu se daju i napomene o postojećoj strukturi i organizaciji školskog sistema Srbije prema važećim zakonskim rešenjima, ali i informacije o stanju u oblasti obrazovanja u periodu od 1990. do 2000. godine, jer su obeležja tog stanja bila osnovni razlozi za pokretanje reformskog procesa.

Osnovne odlike školskog sistema Srbije tokom devedesetih godina XX veka

Stanje u obrazovanju tokom protekle dve decenije u Srbiji bilo je pod jakim uticajem društvenih, političkih i ekonomskih promena koje su se u ovom periodu odvijale. Tokom devedesetih godina XX veka Srbija se suočila sa velikom društvenom krizom koja je dovela do značajnog pada finansijskih i materijalnih sredstava izdvajanih za obrazovanje, a posledica takvog stanja bilo je osiromašenje i obezvređivanje vaspitno-obrazovne delatnosti (Maksić i Gašić Pavišić, 2007).

U otežanim društvenim okolnostima, modernizacija i unapređivanje sistema obrazovanja, izuzev na deklarativnom nivou, nisu bili prioritet državne politike, a kvantitativno i kvalitativno značajnije školske reforme su izostale. Umesto reforme, pristupilo se delimičnoj rekonstrukciji školskog sistema (Trnavac & Hebib, 2000) i to u sledećim segmentima: promene u strukturi i organizaciji školskog sistema; promene u oblasti upravljanja školskim sistemom i školskim radom; promene u programskoj osnovi nastavnog i školskog rada (Spasenović, Hebib & Petrović, 2007). Strukturalno-organizacione promene odnosile su se na ukidanje sistema srednjeg usmerenog obrazovanja i ponovo uvođenje gimnazija (četvorogodišnje opšteobrazovne srednje škole) i srednjih stručnih škola (trogodišnjih i četvorogodišnjih). Izraženija državna kontrola u domenu osnivanja, regulisanja i finansiranja školskog rada (tj. izraženija etatizacija u domenu vaspitno-obrazovne delatnosti), s jedne strane, kao i postepena privatizacija u oblasti vaspitanja i obrazovanja², s druge strane, činile su suštinu promena u oblasti upravljanja školskim sistemom. Promene u programskoj osnovi školskog rada bile su usmerene na modifikovanje postojećih nastavnih planova i programa s ciljem da se smanji nivo ideologizacije nastavnih sadržaja.

U ovom periodu u Srbiji nisu sistematski sprovedena istraživanja i analize stanja u obrazovanju, kao ni objektivna merenja efekata obrazovnog rada. Međutim, na temelju analiza i ocena iznetih u stručnim i tematskim radovima objavljenim u navede-

² Na osnovu Zakona o javnim službama (1991) dozvoljena je mogućnost osnivanja privatnih javnih ustanova, ali se zakonskim rešenjima iz oblasti obrazovanja npr. tek 2003. godine dozvoljava mogućnost osnivanja privatnih osnovnih škola.

nom periodu kao osnovni problemi i nedostaci funkcionisanja školskog sistema i realizacije školskog rada mogu se izdvojiti: neobezbeđenost elementarnih materijalno-tehničkih uslova za školski rad usled ekonomske i celokupne društvene krize; nedovoljna dostupnost obrazovanja za sve kategorije učenika; centralizovan način upravljanja školskim sistemom i birokratizam u regulisanju školskog rada; usmerenost programa nastavnog rada na preobimne nastavne sadržaje uz tradicionalizam u didaktičko-metodičkim rešenjima nastavnog rada što je, između ostalog, rezultiralo nezadovoljavajućim nivoom kvaliteta učeničkih postignuća (Havelka i sar., 1990; Ivić i sar., 2001).

Centralizovan način upravljanja školskim sistemom ispoljava se u tome da se sve važne odluke koje se tiču obrazovne politike, finansiranja, programa obrazovanja, zapošljavanja, inspekcije i nadzora, vremenske organizacije školskog rada i slično – donose na centralnom nivou, bez postojanja zajedničkih procedura za donošenje odluka kojima se odgovornost deli s nižim nivoima (Ivić i sar., 2001). Autonomija škole i nastavnika je ograničena, a participacija roditelja i drugih zainteresovanih grupa je sporadična i nesistematska. Nastavne planove i programe donosi Ministarstvo prosvete i oni su obavezujući i uniformni. Smanjuje se učešće države u finansiranju obrazovanja, dok se udeo lokalne uprave, usled opšteg siromaštva, gotovo minimalizuje, što dovodi do lošeg stanja školske infrastrukture i nemogućnosti opremanja škola didaktičko-metodičkim sredstvima i opremom za rad.

Iako je prema zvaničnim podacima obaveznim obrazovanjem u ovom periodu obuhvaćeno 97% populacije relevantnog uzrasta, postoje problemi u pogledu dostupnosti obrazovanja za sve kategorije učenika (posebno se misli na decu iz udaljenih seoskih područja, kao i pripadnike marginalizovanih i deprivilegovanih grupa). Najveći procenat dece koja nisu integrisana u sistem obrazovanja je iz romskih porodica, siromašnih porodica i nedovoljno obrazovanih porodica (Ivić i sar., 2001; *Inkluzivno obrazovanje – put razvoja*, 2008).

Istraživački nalazi ukazuju na nepovoljnu sliku u pogledu obrazovnih i razvojnih postignuća učenika osnovne i srednje škole (Havelka i sar., 1990; Ivić i sar., 2001). Školsko obrazovanje ne uspeva da garantuje sticanje bazičnih znanja i veština neophodnih za lični razvoj i dalje obrazovanje (Maksić, 2000). Učenici usvajaju znanja u najvećoj meri na nivou reprodukcije, znatno manje na nivou razumevanja, dok je osposobljenost za primenu znanja najslabija (Kocić, 1992; Mirkov, 1998). Niska učenička postignuća pripisuju se, između ostalog, preopširnom gradivu, transmisivnom karakteru nastave, neuvažavanju individualnih specifičnosti i potreba učenika, kao i nedostatku mehanizama za osiguranje kvaliteta na osnovu odgovornosti škole. U nastavnom procesu dominira frontalni rad i predavanje nastavnika, interaktivne metode i misaona aktivizacija su nedovoljno zastupljene, a individualizacija i diferencijacija se retko primenjuju (Ivić i sar., 2001; Kovač Cerović i Levkov, 2002).

Pored navedenog, nepovoljne okolnosti za rad škola u tom periodu ticale su se i nedovoljne osposobljenosti kadra za obavljanje nastavničke profesije, uz nepostojanje razvijenog sistema stručnog usavršavanja, kao i slabe motivacije nastavnika za rad usled niskih zarada i lošeg životnog standarda.

Imajući u vidu navedeno stanje i probleme u školskom sistemu Srbije tokom naznačenog perioda, ne iznenađuje opšta saglasnost naučne i stručne, ali i šire javnosti o neophodnosti sprovođenja reformskih procesa u oblasti obrazovanja. Početkom 2001. godine, s promenom političke vlasti, stvorili su se neophodni uslovi za pokretanje broj-

nih reformi u ekonomskom, političkom i društvenom domenu, pa time i na polju obrazovanja.

Promene u školskom sistemu Srbije nakon 2001. godine

U vreme opšte stagnacije u društvenom razvoju Srbije, zabeležene krajem XX veka, koja se ispoljavala i kroz destabilizaciju mehanizama društvenog funkcionisanja i društvenih institucija, obrazovanje je bilo, prema brojnim pokazateljima, među najteže pogođenim društvenim delatnostima. Radi obnavljanja školskog sistema, poboljšanja i razvoja obrazovanja bilo je neophodno sprovesti reformu obrazovanja kao deo složenog procesa reforme društva u celini.

Reforma školskog sistema u Srbiji, koja je podrazumevala modernizaciju i reorganizaciju školskog sistema, pokrenuta je sa ciljem da se obrazovanjem pruži što efikasnija podrška: ekonomskom oporavku i razvoju zemlje, razvoju demokratije u zemlji i međunarodnoj integraciji zemlje (Kovač Cerović i Levkov, 2002).

U tom smislu, bile su neophodne promene u strukturi, organizaciji i načinu funkcionisanja školskog sistema, kao i krupne promene u praksi školskog rada koje bi se zasnivale na sledećim polaznim osnovama:

- decentralizaciji školskog sistema (prenošenjem ovlašćenja sa centralnog, na regionalni, lokalni i školski nivo – otvaranjem prostora za autonomiju učesnika procesa i ustanova, tj. participaciju u procesu odlučivanja);
- demokratizaciji vaspitno-obrazovne delatnosti (postizanjem jednakopravnosti u obrazovanju svih kategorija korisnika, tj. dostupnosti kvalitetnog obrazovanja svima; razvijanjem odnosa u institucijama na demokratskim principima);
- poboljšanju kvaliteta obrazovanja (standardizacijom uslova u kojima se odvija obrazovni rad, standardizacijom odlika procesa obrazovnog rada i ishoda procesa učenja (učeničkih postignuća); uspostavljanjem i razvijanjem sistema unutrašnje i spoljašnje evaluacije vaspitno-obrazovnog rada; obrazovanjem i profesionalnim razvojem nastavnika i drugih zaposlenih u obrazovanju; formiranjem državnih tela, tzv. saveta, i stručnih tela i institucija zaduženih za obezbeđivanje kvaliteta u obrazovanju.

Zbog složenosti procesa reforme školstva, kao i zbog ambicioznog plana da se školski sistem u potpunosti rekonstruiše, planirano je da se reforma školskog sistema u Srbiji realizuje kroz sledeće faze: analitičko-istraživački rad sa ciljem da se utvrdi zatečeno stanje obrazovanja i identifikuju ključni nedostaci postojećeg sistema; konsultativni proces radi obezbeđivanja zadovoljavajućeg nivoa opšte saglasnosti oko pravaca promena; razradu koncepcije i strategije promena; pripremu implementacije promena; postepeno uvođenje promena u praksu i praćenje efekata promena.

U organizaciji i uz finansijsku potporu OECD-a, UNICEF-a i Svetske banke tokom 2000. godine su objavljeni tematski pregledi i analitičke studije o stanju u oblasti obrazovanja u Srbiji. Tokom 2001. godine obavljani su tzv. razgovori o reformi putem kojih su izdvojeni predlozi potrebnih promena u školskom sistemu i praksi školskog rada od strane učesnika u procesu obrazovanja: učenika, nastavnika, stručnih saradnika, direktora škola, članova školskih odbora, roditelja... Na osnovu rada formiranih stručnih timova (sastavljenih od zaposlenih u Ministarstvu prosvete, univerzitetskih nastavnika i zaposlenih u školama) u trećoj fazi razrađeni su i objavljeni strateški

dokumenti za razvoj sledećih segmenata školskog sistema, tj. pojedinih segmenata školskog rada: decentralizacije školskog sistema; demokratizacije vaspitno-obrazovne delatnosti; obrazovanje i stručno usavršavanje nastavnika; vrednovanje i osiguranje kvaliteta u obrazovanju; stručno obrazovanje; obrazovanje odraslih; predškolsko vaspitanje; obrazovanje nacionalnih manjina; obrazovanje dece sa posebnim potrebama; razrade novih nastavnih planova i programa i definisanje politike izdavanja udžbenika (Kovač Cerović i Levkov, 2002). Kao deo pripremne faze od 2003. god. započet je proces izrade potrebnih zakonskih i programskih dokumenata, izgradnje upravnih i stručnih institucija zaduženih za obrazovanje, obuke nastavnika i drugih aktera školskog rada za sprovođenje definisanih promena. Faze implementacije promena u praksu i praćenja efekata reformskog procesa su u toku.

Do sada postignuti rezultati započetog reformskog procesa mogu se evidentirati u tri domena koja se podudaraju sa, u prethodnom tekstu navedenim, polaznim osnovama i istovremeno smernicama reforme školskog sistema.

Kao deo započetog procesa decentralizacije školskog sistema urađeno je sledeće: redefinisane su nadležnosti Ministarstva prosvete, školskih uprava kao regionalnih organa vlasti i školskih odbora kao organa uprave na nivou škole; formirani su nacionalni saveti radi praćenja stanja, razvoja i unapređivanja kvaliteta obrazovanja (Nacionalni prosvetni savet, Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih i Nacionalni savet za visoko obrazovanje); redefinisana je funkcija inspekcijiskog i stručno-pedagoškog nadzora. Posebno je važno istaći da se pristupa drugačijem načinu regulisanja vaspitno-obrazovnog rada, tj. izradi i usvajanju jedinstvenog zakonskog propisa (uz izuzetak visokog obrazovanja) o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, osnovnom i srednjem obrazovanju i vaspitanju umesto regulisanja svakog nivoa vaspitanja i obrazovanja posebnim dokumentom.

U oblasti demokratizacije vaspitno-obrazovne delatnosti započet je proces obezbeđivanja uslova za dostupnost obrazovanja svima (od školske 2010–2011. god. primenjuje se inkluzivni pristup u obrazovanju), a od 2003. godine zakonski je data mogućnost za učešće lokalne zajednice u školskom radu i autonomiju škola i nastavnika u izradi školskog programa.

U nastojanju da se unapredi kvalitet obrazovanja u Srbiji formirane su stručne institucije za obavljanje razvojnih, savetodavnih, istraživačkih i drugih stručnih poslova na nivou sistema: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. Pored toga, definisani su obrazovni standardi za kraj obaveznog obrazovanja. Kao sastavni deo procesa razvijanja sistemskih i institucionalnih rešenja za eksterno i interno vrednovanje školskog rada 2003. godine prvi put je obavljeno nacionalno testiranje učeničkih postignuća, a Srbija započinje učešće u međunarodnim istraživanjima učeničkih postignuća (PISA i TIMSS). Paralelno sa prethodnim, razrađuju se rešenja za primenu novih postupaka ocenjivanja učenika i razvijaju projekti samoevaluacije škola. Posebno je, sa aspekta unapređivanja kvaliteta obrazovanja, važno istaći značaj zakonski propisane obaveze i procedure sticanja i zadržavanja licence za rad nastavnika i obaveze stručnog usavršavanja nastavnika kroz pohađanje akreditovanih seminara.

U nameri da prethodno navedene promene konkretizujemo, u nastavku navodimo još nekoliko napomena o do sada postignutim rezultatima reformskog procesa ostvarenim na pojedinim nivoima obrazovanja. Kako bi se postignuti rezultati potpunije sagledali daćemo i osnovne informacije o strukturi i organizaciji školskog sistema

Srbije, kao i informacije o uslovima i postupcima prelaska sa nižeg na viši nivo obrazovanja.

Važna novina u vezi sa za predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem koje je namenjeno deci uzrasta od šest meseci do polaska u školu, a koje se ostvaruje u predškolskoj ustanovi (jasle, vrtići), jeste uvođenje obaveznog pripremnog programa za školu (*Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju*, 2010). Pripremni predškolski program kao program pripreme za polazak u osnovnu školu obavezan je od školske 2006/2007. god. a ostvaruje se u trajanju od četiri sata dnevno devet meseci (*Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, 2009). Obaveznost pripremnog predškolskog programa može imati funkciju realnog rešenja za produžavanje obaveznog obrazovanja na 9 godina, čime se Srbija približava rešenjima karakterističnim za većinu evropskih zemalja u pogledu trajanja obaveznog školovanja (9 ili 10 godina).

Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2009. godine izvršene su značajne promene na planu razvoja programa obaveznog obrazovanja koje je u Srbiji osmogodišnje i ostvaruje se u osnovnoj školi u dva obrazovna ciklusa (razredna nastava od I do IV razreda i predmetna nastava od V do VIII razreda). Počev od 2003. godine postepeno su usvajani novi pravilnici o nastavnom planu i programu osnovnog obrazovanja. Izmene programa se uglavnom ogledaju u uvođenju izbornih predmeta za sve razrede osnovnog obrazovanja i delimičnoj redukciji gradiva. Međutim, iako je prvobitno bilo zamišljeno, do premeštanja težišta obrazovnog procesa sa sadržaja na ishode obrazovanja još uvek nije došlo u potpunosti, niti je ostavljeno dovoljno prostora školi da samostalno koncipira školski program u skladu sa svojim specifičnostima i potrebama učenika i lokalne zajednice. Reformisane programe prati i novi sistem ocenjivanja učenika (2003. god. uvedeno je opisno ocenjivanje za učenike prvog razreda), kao i nova politika izdavanja udžbenika i standardizacija kvaliteta udžbenika.

Reformski procesi u oblasti srednjeg obrazovanja koje traje tri ili četiri godine i ostvaruje se u srednjim opšteobrazovnim školama (gimnazije), srednjim stručnim školama i srednjim umetničkim školama (*Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, 2009) u proteklom periodu najizraženiji su bili u segmentu srednjeg stručnog obrazovanja. Reforma srednjeg stručnog obrazovanja usmerena je ka usklađivanju obrazovanja sa potrebama privrednog i ekonomskog razvoja društva. Modernizacija i unapređivanje srednjeg stručnog obrazovanja sprovodi se u okviru EU Programa reforme stručnog obrazovanja (Ministarstvo prosvete RS, n.d.). Pored započetog procesa definisanja stručnih profila, redefinisani su programi srednjeg stručnog obrazovanja koje karakteriše modularan pristup i povećan obim praktične nastave i profesionalne prakse. Novi programi za sada imaju status ogleđa, a postepeno bi trebalo da se prevode u sistem počev od školske 2011/2012. god. (*Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Republici Srbiji*, 2006). Kao sastavni deo procesa unapređivanja gimnazijskog obrazovanja, proces reformisanja nastavnog plana i programa za gimnazije započet je 2010. godine (iako se inicijativa za navedene promene javila još 2004. godine), a realizacija novih programa očekuje se počev od školske 2011/2012. godine.

Proces usklađivanja visokog obrazovanja sa Bolonjskim procesom započeo je 2005. godine usvajanjem Zakona o visokom obrazovanju. Visoko obrazovanje se, prema važećim zakonskim rešenjima, ostvaruje kroz programe akademskih i strukovnih studija (osnovne akademske i osnovne strukovne studije; akademske studije – master, specijalističke strukovne i specijalističke akademske studije; doktorske akademske studije) na sledećim visokoškolskim ustanovama: univerzitetu; fakultetu, odnosno

umetničkoj akademiji u sastavu univerziteta; akademiji strukovnih studija; visokoj školi; visokoj školi strukovnih studija (*Zakon o visokom obrazovanju*, 2005; *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju*, 2010). Uveden je ESPB sistem bodova (evropski sistem prenosa bodova); započelo se sa akreditacijom ustanova i studijskih programa; regulišu se pitanja obaveza studenata i nastavnika. Postojeći podaci pokazuju da je efikasnost studiranja, sagledana kroz prosečnu dužinu studiranja i stopu završavanja, odnosno odustajanja od studija, nakon novih zakonskih rešenja nešto povoljnija u poređenju sa periodom pre primene reformisanih programa (Jarić i Vukasović, 2009). Mobilnost studenata i nastavnika je u blagom porastu, ali je još uvek na veoma niskom nivou.

Umesto dosadašnje prakse polaganja kvalifikacionih, odnosno prijemnih ispita za upis u srednje opšteobrazovne i stručne škole, odnosno srednje umetničke škole i visoke škole i fakultete, zakonski su definisani obavezni završni ispit na kraju obaveznog obrazovanja (prvi put se polagao školske 2010/2011. god.) i opšta ili stručna matura na kraju srednjeg obrazovanja (prvi put će se polagati školske 2014/2015. god.), koji će predstavljati uslov za upis u srednje škole, odnosno prohodnost na visoke škole i fakultete (*Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, 2009).

Moramo, međutim, naglasiti da se reforma školskog sistema u Srbiji do sada nije odvijala bez teškoća i prepreka. Pored diskontinuiteta u sprovođenju procesa reforme školskog sistema zbog promena političke vlasti, izraženu prepreku predstavljao je otpor nastavnika i drugih zaposlenih u obrazovanju prema promenama što je bio rezultat nedovoljne pripremljenosti za sprovođenje istih i nerazvijenog sistema planiranog i sistematskog osnaživanja kapaciteta nastavnika i škola za reformski proces. Nerazrađenost akcionih planova delovanja svih odgovornih aktera i nekoordinisanost pojedinačnih aktivnosti različitih organa, tela i institucija unutar školskog sistema, kao i nerazrađenost mera i postupaka praćenja i analize ostvarenih rezultata reformskog procesa, značajno su se reflektovali na postignute rezultate.

Izazovi i dalji pravci razvoja školskog sistema u Srbiji

Pravci razvoja školskog sistema u Srbiji u velikoj meri se odnose na obezbeđivanje potrebnih pretpostavki da se započete i planirane promene nastave i uspešno sprovedu u praksu. Ukoliko sledimo istu liniju izlaganja kao u prethodnom delu teksta u kojem se daje pregled reformskog procesa, aktivnosti koje je potrebno sprovesti u narednom periodu možemo sagledati preko tri izdvojene polazne osnove i pravca, odnosno oblasti reforme školskog sistema.

U oblasti reorganizacije sistema upravljanja školskim radom radi ostvarivanja delimične decentralizacije školskog sistema potrebno je obezbediti preduslove za uspešno funkcionisanje svih novoformiranih institucija i organa. Korisno bi bilo i raditi na: promovisanju novih stilova upravljanja školom usmerenih ka obezbeđivanju razvoja škole kao institucije; razvoju i primeni informacionog sistema u obrazovanju za potrebe upravljanja; jačanju kapaciteta za odlučivanje i ispoljavanje profesionalne odgovornosti.

Uvažavanje principa demokratičnosti (jednakopravnosti u obrazovanju i participacije u procesu donošenja odluka u oblasti obrazovanja) u unapređivanju organizacije i načina funkcionisanja školskog sistema podrazumeva da je, pored sistematskog praćenja rezultata primene inkluzivnog obrazovanja, u narednom periodu potrebno

raditi na: razvijanju drugačije kulture školskog rada (utemeljene na ideji jednakopravnosti u obrazovanju); jačanju kapaciteta svih interesnih grupa u obrazovanju za participaciju u procesu odlučivanja i osposobljavanju za preuzimanje odgovornosti za obrazovanje; profesionalnom razvoju zaposlenih kao pretpostavci autonomnog ponašanja i delovanja.

Pored obezbeđivanja uslova za uspešan rad uspostavljenih stručnih tela i institucija nadležnih za pitanja kvaliteta obrazovanja, u narednom periodu u oblasti obezbeđivanja i unapređivanja kvaliteta obrazovanja moguće je i potrebno: koristiti rezultate nacionalnih i međunarodnih testiranja učeničkih postignuća za definisanje obrazovne politike, tj. razradu strateških mera za unapređivanje obrazovanja i političkih odluka da se iste sprovedu; dalje razraditi standarde učeničkih postignuća, razraditi standarde uslova i procesa obrazovnog rada; profesionalno razvijati zaposlene u obrazovanju.

Potrebno je naglasiti da će navedeni pravci razvoja školskog sistema Srbije u narednom periodu zavistiti od brzine i tempa ukupnog društvenog razvoja. Za sada se može reći da je sprovođenje reformskih procesa u obrazovanju bilo neraskidivo povezano sa procesom društvenih, političkih i ekonomskih promena u periodu posle 2000. godine, tokom kojeg su reforme započete, zaustavljene, a zatim u određenim oblastima ponovo pokrenute. U tom smislu, teško je predvideti u kojoj meri će biti uspešno realizovane planirane promene, kao i kakve su perspektive daljeg razvoja u ovom sektoru.

Jedan od ključnih izazova s kojim će se suočiti školski sistem u Srbiji u narednom periodu jeste implementacija usvojenih rešenja, kao i razrada i primena akcionih planova delovanja (predviđenih mera).

Što se tiče upravljanja školskim sistemom i školskim institucijama, početnim reformskim procesima decentralizacija sistema obrazovanja postavljena je kao jedan od temeljnih principa funkcionisanja školskog sistema. Koncept decentralizacije osmišljen u tom periodu nije realizovan u potpunosti do danas. Delimično odustajanje od planiranih i započetih koraka u ovoj oblasti može se jednim delom pripisati nedostatku političke volje nakon promene vlasti 2004. godine, ali i činjenici da je upravljanje školskim sistemom uslovljeno i načinom funkcionisanja društvenog sistema u celini.

Pravnom regulativom uspostavljen je okvir, tj. opredeljenje za inkluzivan pristup u obrazovanju, uz definisanje mera koje podržavaju inkluzivnu politiku, praksu i kulturu (*Inkluzivno obrazovanje – put razvoja*, 2008). Ostaje da se vidi u kojoj meri je školski sistem, ali i društvo u celini, pripremljeno za ostvarivanje inkluzivnog modela obrazovanja. Napore treba usmeriti ka: promovisanju ideje inkluzivnog obrazovanja; pripremi i obuci prosvetnih radnika za rad sa učenicima s posebnim potrebama; razvoju i implementaciji individualnih obrazovnih programa; uklanjanju fizičkih barijera i adaptaciji prostora ustanova prema potrebama svih korisnika; obezbeđivanju finansijskih sredstava neophodnih za ostvarivanje zahteva koji se pred školu postavljaju; obezbeđivanju mera i sredstava podrške učeničkom standardu itd.

Na temelju do sada postignutih rezultata na PISA testiranju, kvalitet obrazovnih postignuća učenika i dalje je na nezadovoljavajućem nivou. U poređenju sa prosekom zemalja OECD-a, postignuća učenika u Srbiji bila su od 60 do 70 poena niža u oblasti matematičke i naučne pismenosti, a u razumevanju pročitano za oko 100 poena. To znači da bi našim učenicima bilo potrebno dodatnih 1,5 – 2,5 godine školovanja, kako bi mogli da nadoknade ovaj zaostatak (Baucal i Pavlović Babić, 2009). U tom smislu, u narednom periodu potrebno je intenzivno raditi na podizanju kvaliteta obrazovanja u Srbiji putem dalje modernizacije i unapređivanja programa obrazovanja, nastavnog pro-

cesa, uslova rada, nastavničkih kompetencija, itd. Nakon uspostavljanja sistema vrednovanja i osiguranja kvaliteta u obrazovanju potrebno je usmeriti pažnju na razradu i razvijanje različitih procedura evaluacije i osposobljavanje nastavnika i drugih zaposlenih u obrazovanju za njihovu primenu. U narednom periodu očekuje se usklađivanje programa, udžbenika i nastavnih materijala sa standardima obrazovnih postignuća.

Dosadašnji rezultati praćenja i vrednovanja oglednih nastavnih programa u srednjem stručnom obrazovanju ukazuju na postizanje pozitivnih efekata, ali je u narednom periodu potrebno obaviti obuhvatnije analize. Implementacija oglednih programa u redovan sistem mora biti praćena razradom nacionalnog okvira kvalifikacija.

Otvoreno je i pitanje u kojoj meri je uspešno sprovedeno usaglašavanje visokog obrazovanja sa principima Bolonjskog procesa. Naime, potrebno je analizirati u kojoj meri je došlo do suštinskih promena u institucionalnoj organizaciji, sistemu studiranja, studijskim programima i nastavnoj praksi. Ima naznaka da je efikasnost studiranja blago povećana nakon primene novih zakonskih rešenja (Jarić i Vukasović, 2009), mada nije sasvim jasno da li je to rezultat podizanja kvaliteta studijskih programa i nastavnog procesa ili se radi o redefinisaju zahteva i kriterijuma vrednovanja studentskog postignuća. U javnosti se sve češće postavlja i pitanje kvaliteta obrazovanja na privatnim univerzitetima i fakultetima, čija je ekspanzija primetna u proteklih desetak godina.

Zaključak

Stanje i pravce razvoja školskog sistema u Srbiji, pored prezentacije postojeće strukture i organizacije sistema, razmatrali smo u tri tematske celine koje su izdvojene prema tri vremenska perioda u društvenom razvoju i razvoju obrazovanja u Srbiji.

U periodu od 1990. do 2000. godine, iako je stanje u funkcionisanju školskog sistema bilo nezadovoljavajuće, izostale su krupnije promene zbog nepovoljnih društvenih uslova. Posle 2000. godine započet je proces reforme školskog sistema Srbije koji je usmeren ka decentralizaciji školskog sistema, demokratizaciji vaspitno-obrazovne delatnosti i unapređivanju kvaliteta obrazovanja. U svakoj od tri navedene oblasti postignuti su do sada određeni rezultati, ali se u narednom periodu može očekivati još intenzivniji rad na sprovođenju planiranih i započetih promena. Pretpostavka uspešnosti u sprovođenju tih promena je i razvoj društva u svim segmentima.

Umesto zaključne ocene o efektima započetog reformskog procesa, na kraju ističemo dve dileme koje prate razvoj obrazovanja u Srbiji i mogu predstavljati prepreke u razvoju školskog sistema. Prva dilema u vezi je sa pitanjem kako je moguće obezbediti razvoj školskog sistema koji bi se temeljio na najnovijim naučnim saznanjima o pretpostavkama efikasnog i kvalitetnog školskog rada i koji bi pratio tendencije u razvoju evropskih školskih sistema radi integracije u jedinstveni obrazovni prostor, uz istovremeno uvažavanje sopstvene obrazovne tradicije. Drugo, kako je moguće u procesu razvoja školskog sistema efikasno primeniti ideje o jednakopravnosti u obrazovanju, participaciji svih interesnih grupa u obrazovanju, autonomiji škola i nastavnika i slično u uslovima nepodržavajućeg šireg društvenog konteksta. Neophodno bi bilo da se u narednom periodu nađu adekvatna i konstruktivna rešenja navedenih dilema, kao i da se na opštem društvenom planu postepeno stvaraju pretpostavke za dalji razvoj školskog sistema u Srbiji.

Literatura

1. Baucal, A. i Pavlović Babić, D. (2009). *Kvalitet i pravednost obrazovanja u Srbiji: Obrazovne šanse siromašnih, Analiza podataka PISA 2003 i 2006*. Beograd: Ministarstvo prosvete RS i Institut za psihologiju.
2. Havelka, N. i sar. (1990). *Efekti osnovnog školovanja: obrazovna i razvojna postignuća učenika na kraju osnovnog školovanja*. Beograd: Institut za psihologiju.
3. *Inkluzivno obrazovanje – put razvoja: nacionalni izveštaj RS* (2008). Beograd: Ministarstvo prosvete.
4. Ivić, I. i sar. (2001). *Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ*. Beograd: UNICEF.
5. Jarić, I. i Vukasović, M. (2009). Bolonjska reforma visokog školstva u Srbiji: Mapiranje faktora niske efikasnosti studiranja. *Filozofija i društvo*, br. 2, 119–151.
6. Kocić, Lj. (1992). Usvojenost programa opšteg obrazovanja u srednjoj školi. *Nastava i vaspitanje*, br. 3, 240–253.
7. Kovač Cerović, T. i Levkov, Lj. (prir.) (2002). *Kvalitetno obrazovanje za sve – put ka razvijanom društvu*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
8. Maksić, S. (2000). Efekti osnovnog i srednjeg obrazovanja. *Nastava i vaspitanje*, br. 5, 725–742.
9. Maksić, S. i Gašić Pavišić, S. (2007). Društvene promene i promene u obrazovnom sistemu Srbije (1991–2006). U Gašić Pavišić, S. i Maksić, S. (ur.): *Na putu ka društvu znanja: Obrazovanje i vaspitanje u Srbiji u periodu tranzicije* (11–26). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
10. Ministarstvo prosvete RS (n.d.). *Modernizacija sistema srednjeg stručnog obrazovanja i obuke*. Dostupno na adresi: <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=129> (posećeno 10. 9. 2010)
11. Mirkov, S. (1998). Nivoi znanja koje učenici usvajaju u osnovnoj školi. *Nastava i vaspitanje*, br. 4, 603–627.
12. Spasenović, V., Hebib, E. & Petrović, A. (2007). Serbia. In W. Horner *et al.* (eds.): *The Education Systems of Europe* (671–687). Dordrecht: Springer.
13. *Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Republici Srbiji* (2006). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 1/07.
14. Trnavac, N. & Hebib, E. (2000). The System of Education in Yugoslavia. In N. Terzis (ed.) *Educational systems of Balkan countries: Issues and Trends* (211–250). Thessaloniki: Balkan Society for Pedagogy and Education.
15. *Zakon o visokom obrazovanju* (2005). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 76/05.
16. *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2009). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/09.
17. *Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju* (2010). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/10.
18. *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o visokom obrazovanju* (2010). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/10.

* * *

SCHOOL SYSTEM OF SERBIA – STATE AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

Summary: *This paper is on the review and analysis of the state of school system in Serbia in the last two decades and observing directions of further development of education. Starting from stating basic features of states in the field of education in the period 1990-2000, in this paper we are explaining starting points, current and effects of the reforming processes in education which have been developing since 2000 as a complex reform of development of society in general. Implementation of the planned changes and the realized results have been analyzed in comparison to the starting basis and starting points and directions of the reform of the school system, decentralization of the school system, democratisation of the pedagogical-educational work and improvement of the quality of education.. We are pointing at the achieved results so far, but also at the steps and activities which should be done in the following period*

so that planned changes should be continued and successfully realised in praxis. It has been concluded that success of there forms depends on the development of society in all segments.

Key words: school system, Serbia, reform of education, directions of educational development.

* * *

ШКОЛЬНАЯ СИСТЕМА СЕРБИИ – СОСТОЯНИЕ И ПУТИ РАЗВИТИЯ

Резюме: Настоящая работа показывает и анализирует состояние школьной системы в Сербии в течение двух последних десятилетий, а также рассматривает будущие направления развития образования. Указывая на основные характеристики состояния образования в период с 1990-ого по 2000-й год, мы объясняем базовые линии, курс и эффекты реформ образования, проводящихся с 2000-ого года, в составе сложного преобразования общества в целом. Осуществление запланированных изменений и достигнутых результатов анализируются в зависимости от исходных основ и направлений реформ школьной системы, а именно по отношению: к децентрализации системы школьного образования, к демократизации учебно-образовательной деятельности и повышению качества образования. Нами указывается не только на до сих пор достигнутые результаты, но и на шаги и мероприятия, которые в будущем необходимо предпринять, чтобы можно было в будущем планировать и продолжить и на практике успешно реализовать уже начатые изменения. В заключение сообщается, что успех в реализации инициированных изменений будет зависеть от развития общества в целом, во всех его сегментах.

Ключевые слова: школьная система, Сербия, реформа образования, тенденции развития образования.